

Doporučená literatura

- Dostál, Paulová, Slanina, Táborská: Biochemie pro bakaláře (2005).
- Texty přednášek na <http://www.is.muni.cz/>
  - Student
  - Studijní materiály (e-learning)
- Otázky ke zkoušce na <http://www.is.muni.cz/>

Základní pojmy

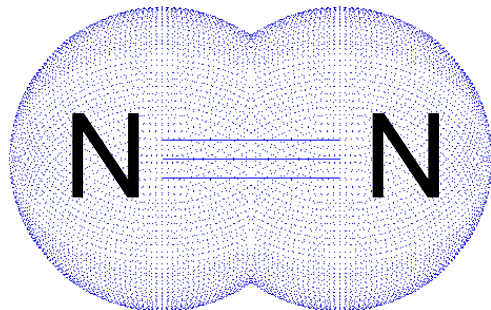
- Stavba látek
  - všechny látky jsou složeny z atomů
  - **atom** je nejmenší částice, která si zachovává chemické vlastnosti prvku
- Molekuly látek jsou tvořeny z atomů
- Látka složená z atomů stejného druhu - prvek
- Látka složená z atomů různých druhů - sloučenina

Látka

prvek

(atomy stejného druhu)

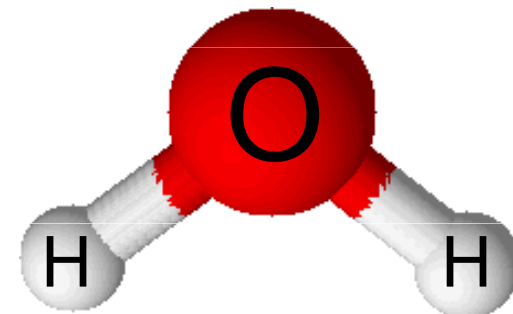
O_2 , He, N_2

sloučenina

(atomy různého druhu)

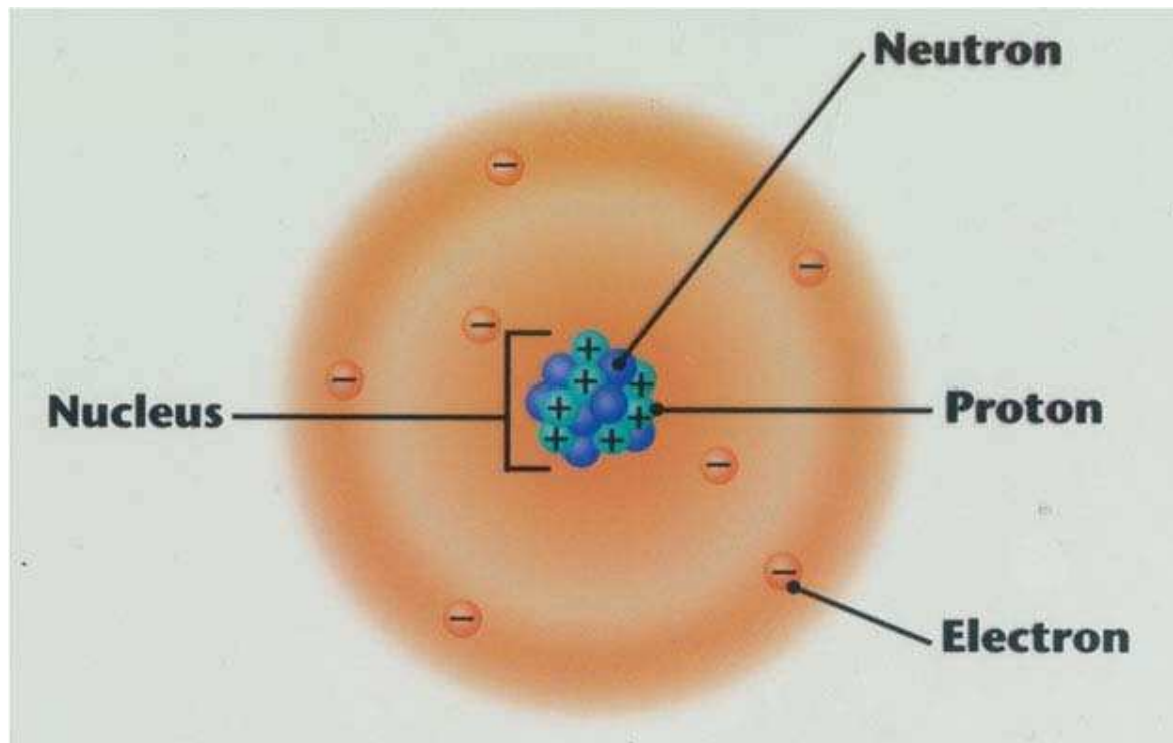
CO_2 , H_2O , HCl

Stavba atomu

Atom: **jádro** (obsahuje protony a neutrony)

elektronový obal (obsahuje elektrony)

Stavba atomu

Atom: **jádro** (obsahuje protony a neutrony)

elektronový obal (obsahuje elektrony)

Základní částice atomu

částice	symbol	hmotnost	náboj
elektron	e^-	$9,1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$	$- 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
proton	p (p^+)	$1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$	$+ 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
neutron	n	$1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$	0

U atomů: počet protonů = počet elektronů

- Nuklid ${}^12_6\text{C}$
  - nukleonové (hmotnostní) číslo**
počet protonů + neutronů
  - protonové (atomové) číslo**
počet protonů

Existují i isotopy ${}^11_6\text{C}$, ${}^{13}_6\text{C}$, ${}^{14}_6\text{C}$

Hmotnost atomů

$$\text{Hmotnost: } m({}_1^1\text{H}) = 1,674 \cdot 10^{-24} \text{ g}$$

$$m({}_6^{12}\text{C}) = 1,392 \cdot 10^{-23} \text{ g}$$

Absolutní hmotnosti atomů jsou *velmi malá čísla*

Relativní atomová hmotnost

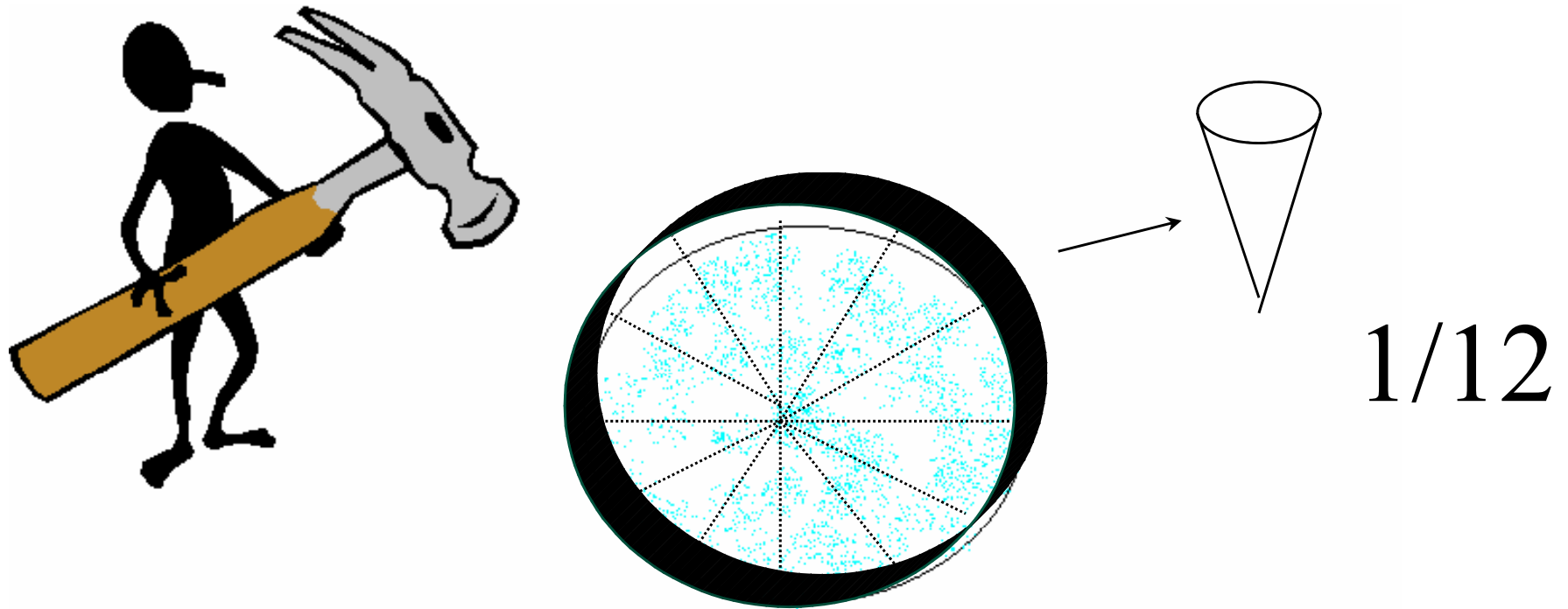
- zavádí se místo absolutních hmotností
- udává kolikrát je atom těžší než

Atomová hmotnostní jednotka m_u

$$m_u = 1/12 m({}_6^{12}\text{C}) = 1,66 \cdot 10^{-24} \text{ g}$$

Odpovídá hmotnosti 1/12 atomu uhlíku s nukleonovým číslem 12 (izotop ${}_6^{12}\text{C}$).

Jeden atom ^{12}C je hypoteticky rozdělen na 12 stejných dílů. Hmotnost jednoho dílu odpovídá atomové hmotnostní jednotce m_u ($1,66 \cdot 10^{-24} \text{ g}$).

Relativní atomová hmotnost A_r

$$A_r (X) = m(x) / m_u$$

udává kolikrát je atom těžší než m_u

např. pro vodík ${}_1^1\text{H}$:

absolutní hmotnost: $m({}_1^1\text{H}) = 1,674 \cdot 10^{-24} \text{ g}$

relativní hmotnost:

$$A_r ({}_1^1\text{H}) = 1,674 \cdot 10^{-24} \text{ g} / 1,66 \cdot 10^{-24} \text{ g} = 1,0078$$

Relativní atomová hmotnost (A_r)

Zapamatovat si

Prvek   převládající izotop A_r (přibližně)

Vodík	${}_1^1\text{H}$	1
Uhlík	${}_6^{12}\text{C}$	12
Dusík	${}_7^{14}\text{N}$	14
Kyslík	${}_8^{16}\text{O}$	16

Relativní molekulová hmotnost

$$M_r(XY) = m(xy) / m_u$$

- M_r udává kolikrát je molekula těžší než m_u
- M_r je součet relativních atomových hmotností atomů vázaných v molekule

A_r, M_r - bezrozměrné veličiny !

Př.: Jaká je relativní hmotnost kys. dusičné?

$$\begin{aligned}M_r(\text{HNO}_3) &= A_r(\text{H}) + A_r(\text{N}) + 3 \cdot A_r(\text{O}) = \\ &= 1 + 14 + 3 \cdot 16 = 1 + 14 + 48 = \underline{63}\end{aligned}$$

Chemické reakce

Při chemické reakci reagují atomy nebo molekuly a vznikají, či zanikají sloučeniny. Atomy či molekuly spolu reagují vždy *v určitém poměru*

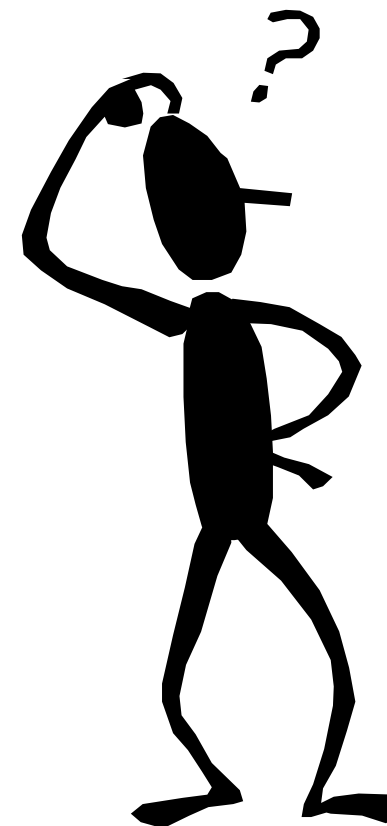

Množství látky, které vstupuje do reakce se dá vyjádřit

hmotností

objemem

počtem částic

Který údaj nejlépe vystihuje poměr mezi množstvím reagujících látek ?

Látkové množství

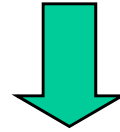
Jednotkou je **mol**

jednotka vztahující se *k počtu částic*

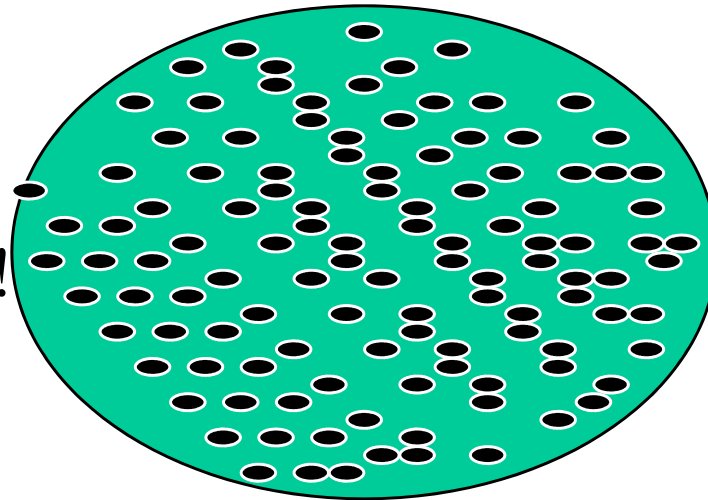
Jeden **mol** je takové množství látky, které obsahuje tolik základních částic (molekuly, atomy, ionty), kolik je atomů ve 12 g izotopu ^{12}C

12 g uhlíku nuklidu ^{12}C

Spočítejte počet atomů !!!!!!!

Nelze !

Přibližná hodnota $6,022 \cdot 10^{23}$ atomů

Jestliže každá jiná látka obsahuje
právě tolik atomů (molekul, iontů ...)
jako 12 g uhlíku nuklidu ^{12}C

jedná se o **1 mol** látky

Co mají společného 1 mol železa

1 mol Na^+

1 mol glukosy

Hmotnost ? Objem ?

Obsahují stejný počet částic

Částice musí být specifikovány

1 mol železa - 1 mol **atomů**

1 mol Na^+ - 1 mol **iontů** Na^+

1 mol glukosy - 1 mol **molekul** glc

Avogadrova konstanta

přibližný počet částic obsažených
v 1 molu látky

$$N_A = 6,022 \cdot 10^{23}$$

Počet molů látky n

$$n = N/N_A$$

N - počet
částic v
látce

Molová hmotnost (M)

je absolutní hmotnost $6,022 \cdot 10^{23}$
částic, tj. 1 molu látky

Jednotkou je g/mol

**je číselně rovna relativní atomové
nebo molekulové hmotnosti**

Hmotnost jednoho molu
látky je pro praxi velmi
důležitý údaj

Jak zjistíme hmotnost 1 molu ?

$$A_r(\text{Na}) = 23$$

hmotnost 1 molu Na = 23 g/mol

$$M_r(\text{H}_2\text{O}) = 18$$

hmotnost 1 molu H₂O = 18 g/mol

Jaká je hmotnost 1 molu
glukosy ?

$$M_r(\text{glukosa}) = 180$$

1 mol glukosy má hmotnost:

.....

Objem 1 molu plynu (Avogadrův zákon)

Objem 1 mol ideálního plynu za STP je 22,4 litrů

platí pouze pro plyny!

*Pro orientační výpočty považujeme
plynné látky za ideálně se chovající*

Člověk denně vydýchá cca 20 molů
CO₂. Jaký je to objem ?

$$20 \times 22,4 = 448 \text{ l CO}_2$$

Chemická vazba

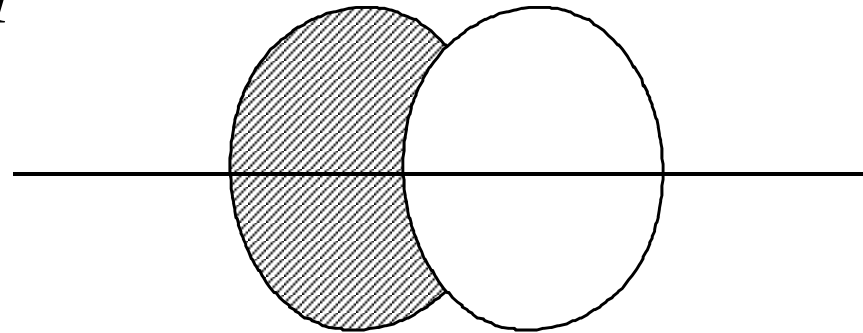
- Téměř všechny atomy jsou navzájem spojeny chemickými vazbami
- Výjimka: vzácné plyny (He, Ne, Ar ...)
- Základní typy - **kovalentní**
iontové

Kovalentní vazba

- Společné sdílení elektronového páru
- Vzniká překryvem dvou orbitalů
(každý obsahuje 1 elektron)
- Možnosti: jednoduchá
násobná vazba

Jednoduchá vazba (σ)

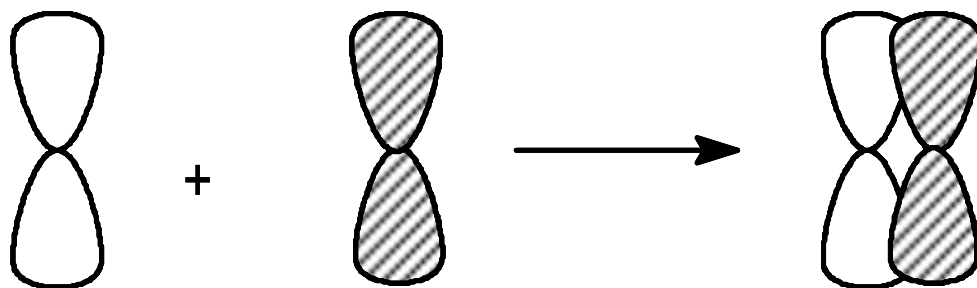
- K překryvu dochází **na spojnici** jader atomů
- Vazba se nazývá σ (sigma)

překryv s-s na spojnici jader

Násobná vazba

- Skládá se z jedné vazby σ a jedné nebo 2 vazeb π (pí)
- U vazby π dochází k překryvu **nad a pod spojnicí** jader atomů

Vznik π vazby překryvem p-p mimo spojnicí jader

Roztoky a jejich koncentrace

Roztoky: pravé,
                          koloidní,
                          hrubé disperse

**Pravý roztok je homogenní
směs dvou nebo více látek**

Kapalné roztoky: rozpouštědlo (je v nadbytku)
                          rozpuštěná látka

Koncentrace roztoků

Jedn.

Látková koncentrace	$c = n_B/V$	(mol/l)
Hmotnostní koncentrace	$c_m = m_B/V$	(g/l)
Hmotnostní zlomek	$w = m_B/m$	bezrozměr.
Hmotnostní procenta	$= m_B/m \times 100$	(%)
Promile	$= m_B/m \times 1000$	(‰)
Parts per milion (ppm)	$= m_B/m \times 10^6$	(ppm)

Látková koncentrace:

- udává počet molů látky v litru roztoku

Vypočtete látkovou koncentraci roztoku glukosy, jestliže obsahuje ve 100 ml roztoku 36 g glukosy ($M_R(\text{glukosa}) = 180$

Nápověda:

uvažujte postupně

jaká je hmotnost 1 molu glukosy

kolika molům odpovídá 36 g glukosy

kolik gramů /molů) glukosy je v 1 litru ?

Hmotnostní koncentrace:

- Udává počet gramů rozp. Látky v 1 litru roztoku

Ve 100 ml roztoku je 36 mg glukosy.

Jaká je hmotnostní koncentrace ? Jaká je látková koncentrace ?

(Mr (glukosa) = 180)

Nápověda:

kolik mg (g) látky je v 1 litru ? (hmotnostní konc.)

známe-li hmotnost látky v 1 l - kolik je to molů ? (látková konc.)

Hmotnostní zlomek (%)

- udává podíl hmotnosti látky na celé hmotnosti roztoku

Ve 200 g roztoku je obsaženo 5 g látky.

Jaký je hmotnostní zlomek látky v roztoku.

Kolik % látky roztok obsahuje ?

Jak připravíte 250 g 5% roztoku KCl
ve vodě ?

Zředování a směšování roztoků

při zředování roztoku čistým rozpouštědlem klesá koncentrace rozpuštěné látky, zvětšuje se objem a hmotnost roztoku, ale hmotnost a látkové množství (počet molů) se nemění

$$m_b = w_1 m_1 = w_2 m_2$$

$$n_b = V_1 c_1 = V_2 c_2$$

Číslo zředění - udává kolikrát je hmotnost či objem zředěného roztoku větší než roztoku původního

1 díl roztoku + 2 díly vody

číslo zředění 3

roztok je zředěn 3x

roztok je zředěn 1:2

Při mísení dvou roztoků téže látky o různé koncentraci je celková hmotnost látky (nebo celkový počet molů) dán součtem hmotností této látky v obou roztocích (nebo součtem počtu molů v obou roztocích)

$$n_3 = n_1 + n_2$$

$$c_3(V_1 + V_2) = c_1 V_1 + c_2 V_2$$

$$m_3 = m_1 + m_2$$

$$w_3(m_1 + m_2) = w_1 m_1 + w_2 m_2$$

Bylo smícháno 200 ml roztoku NaCl o koncentraci 0,5 mol /l a 400 ml roztoku o koncentraci 0,1 mol/l.

Jaká je nová koncentrace roztoku ?

Bylo smícháno 150 g 5% roztoku a 200 g 1%. Jaká je nová koncentrace ?

Podobné příklady : seminární skripta Lékařská chemie, str.9-11

Rozpouštění látek ve vodě

látky rozpustné

látky nerozpustné

při rozpouštění
se nemění

neelektrolyty

při rozpouštění se
štěpí na ionty

elektrolyty

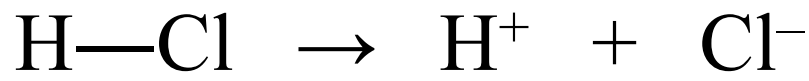
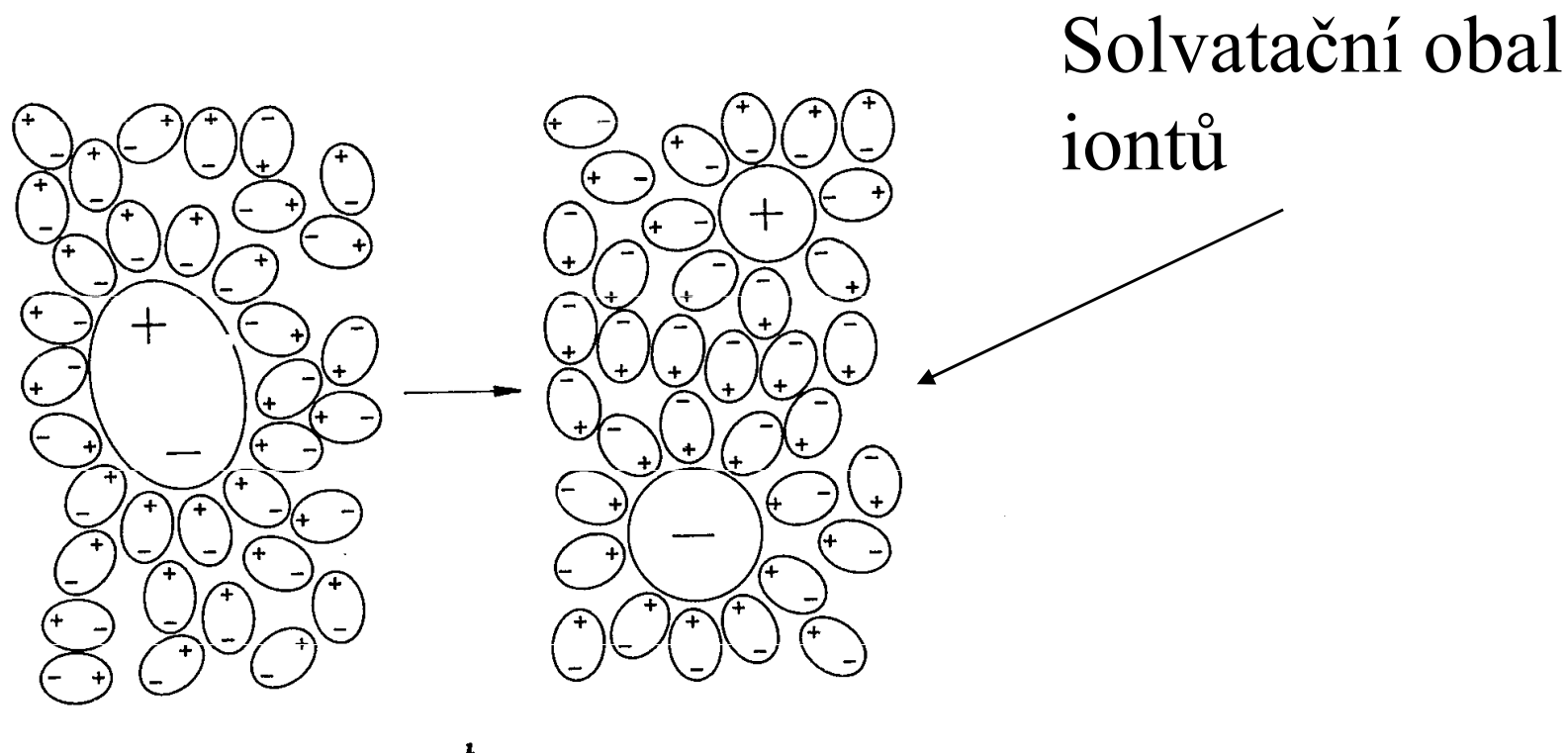
Elektrolyty

látky, které se ve vodném roztoku štěpí na ionty

(roztoky těchto látek vedou elektrický proud - vodiče II.třídy)

= elektrolytická disociace

ELEKTROLYTICKÁ DISOCIACE

při interakci s molekulami polárního rozpouštědla se elektrolyty štěpí (**disociují**) na ionty

Které látky patří mezi elektrolyty ?

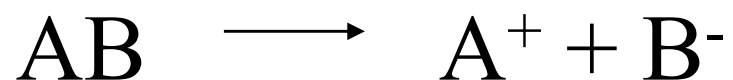
sloučeniny iontového charakteru (např. NaCl, KOH, $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ atd.)

látky, v jejichž molekulách se nachází **velmi polární kovalentní vazba** (např. HCl, HNO_3 , CH_3COOH atd.).

Dělení elektrolytů podle míry disociace

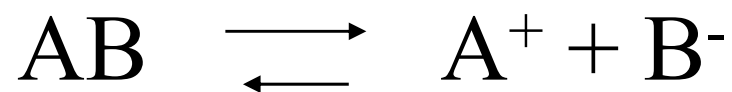
silné

Štěpení na
ionty je úplné

slabé

Část molekul zůstává
nedisociována

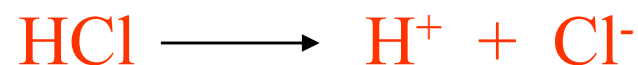

Příklady silných elektrolytů

Silné kyseliny

HCl , HBr , HI - halogenovodíkové kyseliny
kromě fluorovodíkové

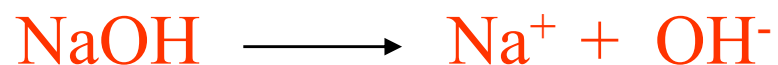

Příklady silných elektrolytů

Silné zásady

NaOH - hydroxid sodný

KOH- hydroxid draselný

Mg(OH)₂- hydroxid hořečnatý

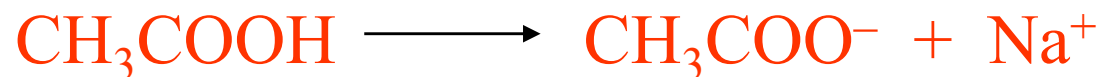
Ca(OH)₂- hydroxid vápenatý

Ba(OH)₂- hydroxid barnatý

Příklady silných elektrolytů

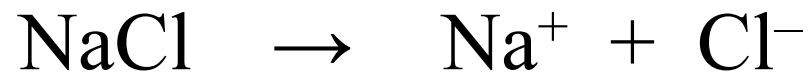
Prakticky všechny soli:

KCl, Na₂CO₃, Na₂SO₄, CH₃COONa

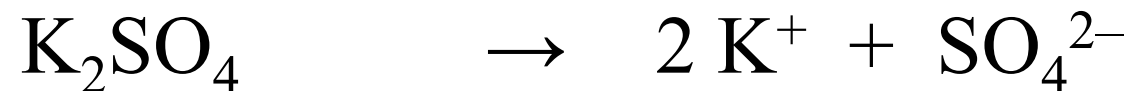
Silné elektrolyty

Př.: V roztoku je obsažen chlorid sodný o koncentraci 0,1 mol/l. Jaká je koncentrace iontů Na^+ v roztoku ?

Koncentrace Na^+ v roztoku je **0,1 mol/l**

Př.: Jaká je koncentrace iontů K^+ v roztoku K_2SO_4 o koncentraci 0,2 mol/l ?

$c(\text{K}^+) = 2 c(\text{K}_2\text{SO}_4) = 2 * 0,2 \text{ mol/l} = \mathbf{0,4 \text{ mol/l}}$

Příklady slabých elektrolytů

Slabé kyseliny (většina kyselin):

HNO_2 - kyselina dusitá

H_2CO_3 - kyselina uhličitá

H_2S – sulfan (kyselina sirovodíková)

většina organických kyselin (CH_3COOH ,
kys. mléčná ....)

Příklady slabých elektrolytů

Slabé zásady:

NH_3 - amoniak

CH_3NH_2 - methylamin

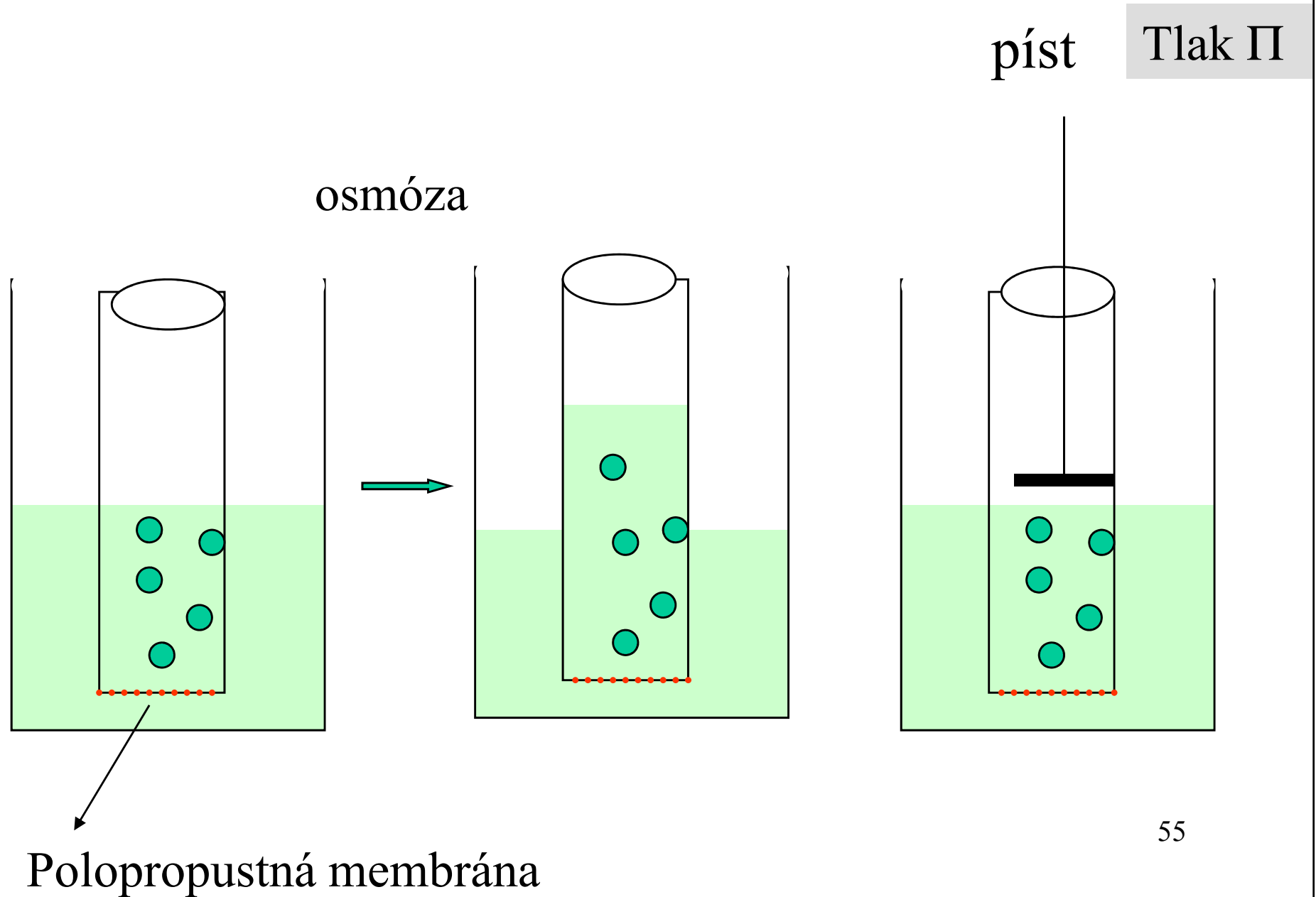
Neelektrolyty

Všechny látky, které ve vodě nevytvářejí ionty (nedisociují)

Pouze se hydratují („obalují molekulami vody“)

příklady: glukosa, močovina, ethanol, methanol, acetaldehyd ad.

Osmotický tlak roztoku

Zjištění osmotického tlaku

- měření
- výpočet

Osmotický tlak (přibližný výpočet)

$$\Pi = i \cdot c \cdot R \cdot T \quad (\text{kPa})$$

c - koncentrace mol.l⁻¹

*Platí pro zředěné
roztoky: $c \rightarrow a$*

i .....koeficient, udávající počet částic vzniklých disociací

Slabé elektrolyty

Silné elektrolyty: $i = 2, 3, \dots$

$$i = 1 + \alpha_c$$

R - universální plynová konstanta $8,341 \text{ J.mol}^{-1}.\text{K}^{-1}$

T - teplota (K)

pro roztok obsahující více látek

$\Pi = R.T \sum i . c$ suma koncentrací všech osmoticky
aktivních částic

Koncentrace osmoticky aktivních částic

$$\Pi = i \cdot c \cdot R \cdot T \quad (\text{kPa})$$

Osmolalita

$i \cdot c \dots \dots \dots \text{mmol/kg}$
(rozpouštědla)

zjistí se kryoskopicky,
ebulioskopicky

Osmolarita

$i \cdot c \dots \dots \dots \text{mmol/l}$
(roztoku)

vypočítá se z hodnot
molárních koncentrací

Osmol -zkr. Osm

jednotka osmoticky
účinného množství
látky

Vždy vyšší než
odpovídá reálným
vlastnostem roztoku

Příklad 1:

Jaký osmotický tlak vykazuje fyziologický roztok chloridu sodného ? ($T = 25^{\circ}\text{C}$)

$$c(\text{NaCl}) = 0,154 \text{ mol.l}^{-1}$$

$$i = 2$$

$$\pi = 2 \cdot 0,154 \cdot 8,31 \cdot 298 = 762,7 \text{ kPa}$$

Příklad 2:

Jaký osmotický tlak vykazuje roztok glukosy o koncentraci 0,154 mol/l? ($T = 25^{\circ}\text{C}$)

glukosa je neelektrolyt

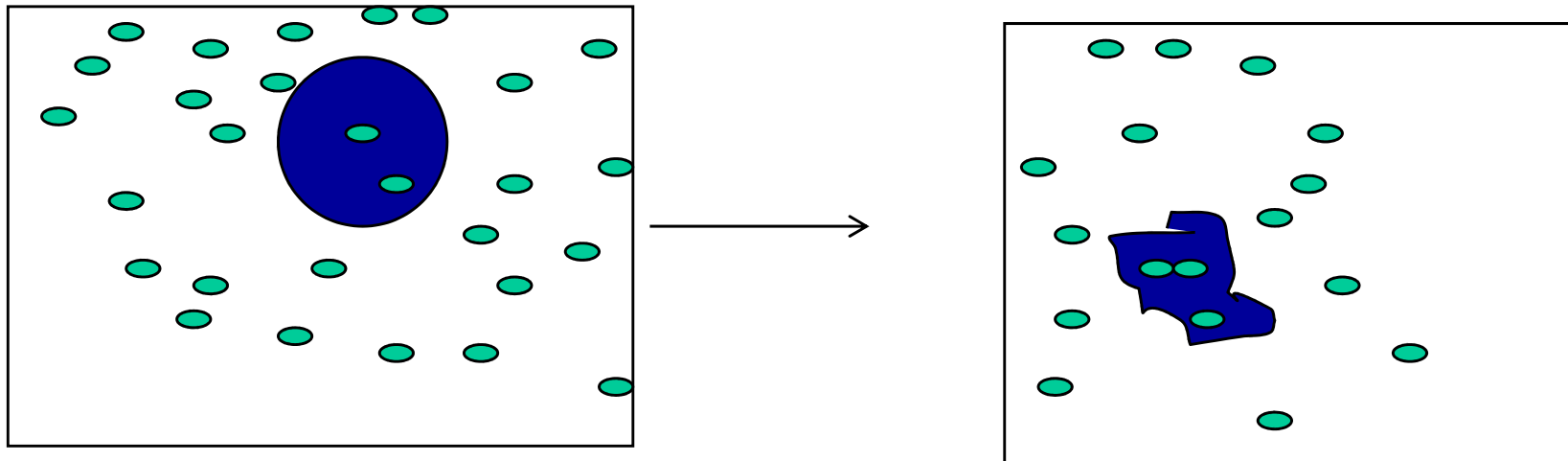
$$i = 1$$

$$\pi = 1 \cdot 0,154 \cdot 8,31 \cdot 298 = 381,4 \text{ kPa}$$

Roztok glukosy má poloviční osmotický tlak než roztok NaCl o stejné koncentraci .

Existence buněk

podmínka izotonicity

Hypertonické prostředí - smršťování buněk

Hypotonické prostředí - lýza

Osmotický tlak krevní plazmy - přísná regulace
(≈ 795 kPa)

Osmolalita krevní plazmy 280–295 mmol.kg⁻¹ H₂O

Roztoky izotonické s krevní plazmou:

155 mmol/l NaCl (0,9 %)

310 mmol/l glukosa

osmolalita plazmy ($\text{mmol.kg}^{-1}\text{H}_2\text{O}$) - výpočet

$$\approx 2 [\text{Na}^+] + [\text{glukosa}] + [\text{močovina}]$$

$$\approx 1,86 [\text{Na}^+] + [\text{glukosa}] + [\text{močovina}] + 9$$

Bílkoviny v krevní plazmě

koloidně osmotický tlak ($\approx 0,5\%$ z celkového tlaku)

podílí se hlavně albumin

při poklesu koncentrace bílkovin v krvi dochází k přesunům vody z plazmy do intersticia

Struktura chrupavky

vysoký obsah glykosaminoglykanů (obsahují početné skupiny uronových kyselin, kys. sírové), vysoký obsah iontů Na^+ , Mg^{2+} , Ca^{2+}

váže velké množství vody - vysoký osmotický tlak

při zatížení → vytlačení vody

uvolnění zátěže → návrat vody